

TÜRKÇEDE ZAMAN-TARZ-NEDEN-SONUÇ İLİŞKİLERİNİN ULAÇ EKLERİYLE BELİRGİNLEŞTİRİLMESİ: SIKLIK YÜZDELERİ VE UZMAN UYUMLARINA DAYALI ANKET SONUÇLARI

Filiz Çetintaş Yıldırım

Özet

Türkçe ulaç ekleri, tümcecikler birbirine bağlanırken oluşan çeşitli bağdaşıklık ilişkilerini belirginleştirmekte ve metin bağdaşıklığını geliştiren önemli dilbilgisel yapılar arasında yer almaktadırlar. Metinlerde bağdaşıklık unsurlarını betimlemeye çalışan Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi (Mann ve Thompson, 1987) doğrultusunda, ulaç eklerini belirginleştirdikleri bağdaşıklık ilişkilerine göre sınıflandıran Çetintaş Yıldırım (2010)'da sıklık ve KiKare uzman uyumlarını belirleyen anket çalışmasının sonuçları, zamansal çevreleme ilişkilerini belirginleştiren kimi ulaç ekleri üzerine ilginç gözlemler içermektedir. Varsayıldığının aksine, sunum temelli ilişkilerden çok konu temelli bağdaşıklık ilişkilerinin anket sonuçlarında sapmalar gösterdiği görülmektedir. Konu temelli zamansal çevreleme ilişkilerini belirginleştiren ulaç eklerinin kimilerinin ayrıca tarz, neden ve sonuç ilişkilerini de belirginleştirdiği ve bunlar arasında belirginleştirme sıradüzenleri oluşturulması gerektiği bu çalışmada ele alınan bir konu olmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Bağdaşıklık, ulaç eki, karmaşık tümce, tutarlılık bağlantıları, konu ve sunum temelli bağdaşıklık ilişkileri, zamansal çevreleme, tarz, neden ve sonuç ilişkileri*

THE DESIGNATION OF TIME-MANNER-CAUSE-RESULT COHERENCE RELATIONS BY CONVERBS IN TURKISH: THE RESULTS OF A QUERY BASED ON FREQUENCY AND EXPERT CONGENIALITY

Abstract

Turkish converbs are some of the most important linguistic structures, which designate different coherence relations while clauses are conjoined and which develop text coherence. Çetintaş Yıldırım (2010) attempts to classify converbs according to the coherence relations that they designate in the frame of Rhetorical Structure Theory (Mann and Thompson, 1987). The results of Çetintaş Yıldırım's query, which demonstrate frequency and Chi-Square expert congeniality, impose interesting observations on some of the converbs designating circumstance relations. Contrary to her assumptions, the results have shown that not presentational coherence relations but subject matter relations reflect deviations. In this paper, the subject matters are that some of the converbs which designate circumstance relations may also designate manner, cause and result relations and that it is a necessity to form designation scales among these converbs.

Key words: *Coherence, converb, complex sentence, coherence relations, subject matter and presentational coherence relations, circumstance, manner, cause and result relations*

1. Giriş

Yazılı ya da sözlü her metin birden çok sözcenin çeşitli anlam ilişkileriyle birbirlerine bağlanmasıyla oluşturulur. Metinde sözceler, çeşitli düzenler içinde bir araya getirilmektedir. Bateman ve Rondhuis (1997: 1) ve Sanders ve Pander Maat (2006: 591), söylemin gelişigüzel sıralanmış sözcelerden oluşmadığını ve bu sözcelerin bağdaşıklık ilişkileriyle bağlanması gerektiğini belirtmektedir. Bir söylem oluşturmak ve onu kavrayabilmek için öncelikle söylemi oluşturan parçalar arasında kurulan ilişkileri betimlemek gerekmektedir. Aşağıdaki örnekte iki tümce bir söylem oluşturmaktadır.

(1) a. Kahvaltımı ettim. Okula gittim.

Bu örnekte yer alan iki tümce birbirinden farklı ancak birbiriyle ilişkilendirilebilecek bilgiler sunmaktadır. Verilen olaylar zamansal sıralılık ilişkisi gösterebilmektedir ve zamansal bakımdan bağımlılık içerisine girmektedir. İki sözcenin bu şekilde anlamsal bağımlılık göstermesi, sözceler arasında bağdaşıklık oluşmasına neden olmaktadır.

Bir metinde bağdaşıklık ilişkileri, örnekte gösterildiği biçimde, herhangi bir belirginleştirici kullanılmaksızın verilebileceği gibi, çeşitli ek ve sözcüklerin kullanılmasıyla da belirginleştirilebilir. *Sonra, önce, ama, çünkü* gibi sözcükler ve *-DIĞI zaman, -IncA, -DIĞI için, -DIĞIncA* gibi ulaç ekleri tümceler arasında bağdaşıklık ilişkilerini belirginleştiren yapılar olarak görülmektedir. Sözü edilen bu belirginleştiriciler, (1)'deki tümceler arasında kurulan zamansal bağdaşıklık ilişkisini daha belirgin hale getirmektedir. Örnek (2)'de bu durum gösterilmektedir.

(2) a. Kahvaltımı ettim. **Sonra** okula gittim.

b. Kahvaltımı **ettikten sonra** okula gittim.

A ile gösterilen metinde, tümceler arasında bir zamansal sıralılık ilişkisi kurulmuş ve bu ilişki *sonra* belirtecinin ikinci tümcede kullanılmasıyla belirginleştirilmiştir. B'de ise *-DIktAn sonra* ulaç eki iki tümceyi birbirine bağlayarak bir karmaşık tümce oluşturmuş, karmaşık tümce oluşturma sürecinde, tümceler arası zamansal sıralılık ilişkisini belirginleştirmiştir.

Bu çalışmada, tümceleri birleştirerek karmaşık tümceler oluşturan ve tümcecikler arasında oluşan çeşitli bağdaşıklık ilişkilerini belirginleştiren ulaç ekleri ele alınmaktadır.

1. Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi (Rhetorical Structure Theory)

Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi (bundan sonra, SYÇ), yazılı metinlerin düzenlenişini açıklamayı hedefleyen, Mann ve Thompson (1987) tarafından geliştirilen betimleyici bir kuramdır. Taboada ve Mann (2006)'da da belirtildiği gibi, SYÇ'de metinlerin işleyişi konu alınmaktadır ve bilgisayar destekli metin oluşturma, anlambilim ve edimbilim gibi alanlarda yapılan çözümlemelerde yaygın olarak kullanılan bir kuramdır (SYÇ ile yapılan kimi çözümlemeleri görmek için bkz. Mann ve Thompson (1986); Mann ve Thompson, 1988; Matthiessen ve Thompson, 1988; Power ve diğerleri, 1999; Barzilay, 2004; Taboada ve Mann, 2005). SYÇ'de temel olan, bir söylemi oluşturan parçalar arasında yer alan tutarlılık bağlantılarının hangi türden olduğunu betimlemektir. İki ya da daha fazla tümceden oluşan söylem parçaları bu kuram çerçevesinde içerdikleri tutarlılık bağlantılarına göre çözümlenebilmektedir. Tümcelerin her biri, bir ya da daha fazla önerme içerebilir. Tümcelerle aktarılan önermeler, birbirlerine rastgele değil, çeşitli bağlantılar kurarak bağlanırlar ve sözbilimsel yapılar oluştururlar. Bir sözbilimsel yapıda, bir çekirdek (Ç) ve bu önermeyi değişik bilgilerle donatıp ayrıntılandırmaya yarayan bir eklenti (E) bulunur.

Ulaş ekleri gibi bağlayıcılar, tümceler arasında var olan bağdaşıklık ilişkilerini belirginleştirmektedir. Mann ve Thompson (1986: 71)'de, bağlayıcıların, önermelerin ilişkisel yorumlarını belirlediğine (ya da sınırladığına) değinilmiştir. Bağlayıcılar, önermeler arasında kurulabilecek olası bağdaşıklık ilişkilerini sınırlar. Nicholas (1994), önermeler arasında bulunan bir ilişkinin birden çok bağlayıcıyla belirginleştirilebileceği gibi bir bağlayıcının da birden çok ilişkiyi belirginleştirebileceğini vurgulamaktadır. Ulaş ekleri de, karmaşık tümcelerde önermeler arasında var olan bağdaşıklık ilişkilerini çeşitli şekillerde sınırlandırmakta, ya da belirginleştirmektedir.

SYÇ'de yirmi sözbilimsel yapı olduğu söylenmektedir. Bunlar, anlambilimsel içerikli ilişkilerin, başka bir deyişle, tümce üreticisinin öznel yargılarının kurulan ilişkiye yansıtılmadığı konu temelli ilişkiler içine giren zamansal çevreleme, çözüm, ayrıntılandırma, koşul, neden demeti, amaç, koşul-olumsuz sonuç, yorumlama, değerlendirme, yeniden belirtme, özetleme, dizi ve zıtlık ilişkileri, ayrıca dinleyici ya da okuyucuda belirli bir etki yaratmak üzere oluşturulan sunum temelli ilişkiler içine giren artalan, yeterlik, güdüleme, beklentiyi olumsuzlama, karşı tez, tanıt ve gerekçelendirme ilişkileridir. Türkçe ulaş ekleriyle belirginleştirilen bağdaşıklık ilişkilerin ise Çetintaş Yıldırım (2010)'da ele alınmaktadır. Tablo 1'de, burada ele alınan bağdaşıklık ilişkileri için Mann ve Thompson (1987)'de belirlenmiş olan kısıtlayıcı özellikler gösterilmektedir.

Tablo 1: Zamansal çevreleme, tarz, neden ve sonuç ilişkilerinin kısıtlayıcı özellikleri

Bağdaşıklık İlişkisi	Kısıtlayıcı Özellikler
Zamansal Çevreleme	<ul style="list-style-type: none"> • Ç önermesi bir olay ya da durum aktarır. • E önermesi Ç'nin yorumlanmasında kullanılabilen zaman ve yer bilgilerini içeren bir çerçeve oluşturur.
Tarz	<ul style="list-style-type: none"> • Ç önermesi bir olay ya da durum aktarır. • E önermesi Ç için bir yapılaş biçimi sunar.
Neden	<ul style="list-style-type: none"> • Ç önermesi istemli yada istem-dışı gerçekleş(tiril)miş olan bir olay ya da durum aktarır. • E önermesi Ç'nin gerçekleş(tiril)mesine neden olan bir durumu aktarır.
Sonuç	<ul style="list-style-type: none"> • E önermesi istemli yada istem-dışı gerçekleş(tiril)en bir olayın sonucunu aktarır. • Ç önermesi E'nin gerçekleş(tiril)mesine neden olan durum ya da olayları aktarır.

Yukarıda kısaca özetlenen kısıtlayıcı özellikler doğrultusunda, karmaşık tümceler hangi bağdaşıklık ilişkilerini yansıttıkları bakımından ele alınmaktadır.

2. Belirginleştirilen Bağdaşıklık İlişkileri

Çetintaş Yıldırım (2010)'da, Türkçe ulaç ekleriyle belirginleştirilen bağdaşıklık ilişkileri (sözbilimsel yapılar) betimlenmiş ve sınıflandırılmış, bu sınıflandırma alan uzmanlarına uygulanan bir anketten elde edilen sonuçlar ile desteklenmiştir. Ankette, 34 akademisyen, 26 lise öğretmeni ve 40 öğrencinin verdiği yanıtlar çözümlenmeye alınmıştır. Alan uzmanları olarak ele alınan bu üç grup, Türk Dili ve Edebiyatı ve Dilbilim Anabilim Dallarında eğitim görmüş kişilerdir. Ankette katılımcıların, 47 ayrı ulaç ekiyle kurulan toplam 91 karmaşık tümceyi değerlendirmeleri sağlanmıştır.

Örnekleme uygun olan 100 anket formunda yer alan veriler, SPSS 15.0 istatistik paket programına girilmiştir. Verilerin programa işleme sürecinde, her katılımcı için meslek, unvan, okul ve sınıf bilgileri ayrı ayrı kodlanmıştır. Bağdaşıklık ilişkileri de farklı kodlarla programa işlenmiş ve katılımcıların cevapları bu kodlarla yazılmıştır. Veriler üzerinde Sıklık ve Pearson KiKare Bağımsızlık İstatistiği yöntemiyle analizler yapılmıştır. Her analizin tablo çıktıları üzerinden değerlendirmeler yapılarak, her madde için işaretlenen ve işaretlenmesi beklenen madde değişkenleri arasında bulunan ilişki yorumlanmıştır.

Anketin oluşturulma sürecinde, konu temelli ilişkileri belirginleştiren ulaç eklerinin yorumlanmasında, uzmanların aynı madde değişkenlerini işaretlemeleri ve uzman grupları arasında uyumluluk bulunması beklenmiştir. Öte yandan, sunum temelli ilişkileri belirginleştiren ulaç eklerinin yorumlanmasında uzman grupları arasında

uyumsuzluk bulunması ve madde işaretlemelerinde heterojen bir sıklık değerinin elde edilmesi temel bir varsayım olmuştur. Ancak, sıklık ve KiKare istatistik ölçümleri sonucunda, işaretlenen değişkenler ile işaretlenmesi beklenen değişkenler arasında en fazla sapmanın konu temelli ilişkilerden biri olan zamansal çevreleme yapılarında gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu sapmalar, katılımcıların, karmaşık tümcede kullanılan ulaş ekiyle belirginleştirilen bağdaşıklık ilişkisinin daha çok zamansal çevreleme, tarz, neden, amaç ya da sonuç mu olduğu yönünde kararsız kalmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu makalede, sözü edilen bağdaşıklık ilişkileri, ankette yer alan madde girdileriyle yeniden değerlendirilmekte ve sapmaların bulunduğu bağdaşıklık ilişkileri SYÇ'den tanıtlamalarla açıklanmaktadır.

3. Anket Sonuçlarında Sapmalar Görülen Kimi Zamansal Çevreleme, Tarz, Neden, Amaç ve Sonuç İlişkilerinin Değerlendirilmesi

Tablo 2'de, sözü edilen ankette (Çetintaş Yıldırım, 2010: 231) işaretlenmesi beklenen değişkenler ve katılımcılar tarafından işaretlenen değişkenlerin Sıklık dağılımları verilmektedir.

Tablo 2: *Anket maddeleri, işaretlenmesi beklenen değişkenler ve işaretlenen değişkenlerin sıklık görünüşleri*

Anket Maddeleri	Beklenen Değişken	İşaretlenen Değişken(ler)
(3) Kazmayı toprağa vurdukça ellerindeki nasırlar acıyordu.	Zaman	Zaman (%32) Neden (%27) Sonuç (%22)
(4) Küçük köpek kemiği kaptığı gibi gözden kayboldu.	Zaman	Zaman (%50) Tarz (%34)
(5) Yeni müdürün atanmasıyla birlikte birçok kişi işten atıldı.	Zaman	Sonuç (%43) Zaman (%38)
(6) Yusuf ağlaya ağlaya bana doğru geldi.	Zaman	Tarz (%75)
(7) Ellerimizdeki bayrakları sallaya sallaya yoldan geçtik.	Zaman	Tarz (%63) Zaman (%25)
(8) Yaşlı adam söylene söylene üzerime geldi.	Zaman	Tarz (%65) Zaman (%23)
(9) Adam ağlayarak olanları anlattı.	Zaman	Tarz (%73)
(10) Balkonda duran anneme el sallayarak otobüse bindim.	Zaman	Tarz (%63) Zaman (%25)
(11) Yorgunluktan bitkin düşesiye kadar çalıştım.	Zaman	Zaman (%59) Derecelendirme (%29)

(3) Kazmayı toprağa vurdukça ellerindeki nasırlar acıyordu.

Yukarıda yer alan karmaşık tümce için yapılan yüzde analizinde, en yüksek oranın ‘zaman’ değişkeninde (%32) olduğu görülmektedir. Ancak bu orana oldukça yakın biçimde, ‘neden’ değişkeninin %27, ‘sonuç’ değişkeninin ise %22 oranında işaretlendiği görülmektedir. –*Dikça*’nın belirginleştirdiği bağdaşık ilişkisini belirlemede uzman grupları kararsız kalmıştır. Bu ekin (3) numaralı tümcede öncelikle zaman, daha sonra neden ve sonuç ilişkisini belirginleştirdiği söylenmektedir. İşaretlenen değişkenler için gruplar içinde bulunan oranlar şu biçimdedir: Akademisyenler %50 ile zamanı, %20,6 ile nedeni ve %11,8 ile sonucu işaretlemiştir. Öğretmenler %34,6 ile zamanı, %34,6 ile nedeni ve %23,1 ile sonucu işaretlemiştir. Öğrenciler ise %15 ile zamanı, %27,5 ile nedeni ve %30 ile sonucu işaretlemiştir. Uzmanlar arasında uyumsuzluk bulunduğu uyum ölçümlerinde de ($0,004 < 0,05$) görülmektedir. Akademik unvanlar arasında uyumsuzluk yoktur ($0,441 > 0,05$). Tümcecikler arasında zaman, neden, sonuç ve amaç ilişkilerinin hangisinin kurulduğu konusunda kararsız kalınan maddeler dikkat çekmektedir. Katılımcılar, bu maddelerden, (3)’te zaman, neden ve sonuç arasında kararsız kalmışlardır. Bu karmaşık görünümün altında yatan, amaç ve sonuç ilişkilerinin içsel bir neden aktarımının bulunmasıdır. SYÇ’ye göre bir amaç ve sonucun oluşması için güdüleyici bir nedenin bulunması gereklidir. Ayrıca, neden, sonuç ve amaç ilişkisiyle bağlanan önermeler arasında gerçekleştirmeleri bakımından zamansal bir sıralılık bulunmaktadır. Örneğin, (3) numaralı maddede, –*Dikça* ulaç eki karmaşık tümcede var olan zamansal paralellik ilişkisini belirginleştirmektedir. Ancak katılımcılar bu karmaşık tümcede, zamansal paralelliğin yanı sıra neden ve sonuç ilişkilerinin de alındığını, Ç önermesinin nedeninin E’de ya da E önermesinin sonucunun Ç’de aktarıldığını düşünmektedir. İki tümcecik arasında neden ilişkisinin kurulması için herhangi bir yapısal kısıtlama bulunmamaktadır. Tümcecik önermeleri neden sözbilimsel yapısının ölçütlerini karşılayabilir. Öte yandan, tümcecikler arasında sonuç ilişkisi kurulamaz. Bunun nedeni, tümceciklerin sonuç ilişkisinin ölçütlerini karşılamamasıdır. Tümcecik önermeleri, Ç’de bir durum ya da olayın aktarıldığı ve E’de bu olay ya da durumun sonuçlarının verildiği ölçütüne uymamaktadır. Örneğe bakıldığında, sözü edilen kişinin *ellerindeki nasırların acımasının sonucu kazmayı toprağa vurma* olamaz. Bu noktada, bu karmaşık tümce için, zaman, neden ve sonuç ilişkilerinin katılımcıların zihninde netlik taşımadığı söylenebilir.

(4) Küçük köpek kemiği kaptığı gibi gözden kayboldu.

(4) numaralı tümcede uzman grupları % 50 oranıyla ‘zaman’, %34 oranıyla ‘tarz’ değişkenlerini işaretlemişlerdir. –*DİĞİ gibi* ile öncelikle zaman, sonrasında tarz

ilişkisinin belirginleştirildiğini düşünen katılımcılar arasında meslek*madde çapraz tablosuna bakıldığında gruplar içi oranlara göre farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Akademisyen uzman grubu %73,5 oranında zamanı işaretlerken, %17,6 oranında tarzı işaretlemişlerdir. Bu görünümün tersine, öğretmen uzman grubu %26,9 oranında zamanı işaretlerken, %57,7 oranında tarzı işaretlemişlerdir. Öğrenciler grubunda zamanın %45, tarzın ise %32,5 oranlarında işaretlendiği görülmektedir. Açıklanan kararsız tablo uyum ölçümlerine de yansımaktadır. Uzman grupları arasında uyum yoktur ($0,041 < 0,05$). Öte yandan, akademik unvanlara göre ölçüm yapıldığında uyumun bulunduğu ($0,074 > 0,05$) görülmektedir. Zaman değişkeninin işaretlenmesinin beklendiği (4)'te tarz değişkeni de yüksek sıklık oranıyla işaretlenmiştir. Oysaki bu karmaşık tümcede yer alan önermeler tarz sözbilimsel yapısının ölçütlerini karşılamamaktadır. E önermesinin içeriğinin (köpeğin kemiği kapması), Ç önermesinin gerçekleşme (gözden kaybolma) biçimini bir şekilde nitelediğini söylemek yanlış olmaktadır.

(5) Yeni müdürün atanmasıyla birlikte birçok kişi işten atıldı.

Uzman gruplarının kararsız buldukları ve oranların heterojen olarak dağıldığı bir başka örnek (5)'te yer almaktadır. Bu tümcede en çok işaretlenen (%43) değişken 'sonuç'tur. Bu orana yakın olarak (%38) 'zaman' değişkeni de işaretlenmiştir. Sonuç olarak, katılımcılar tümcede kullanılan *-mASIYLA birlikte* ile sonuç ilişkisinin belirginleştirildiğini ancak bu karmaşık tümcenin zaman ilişkisi de barındırdığını düşünmektedir. Dikkati çeken bir başka nokta, uzman grupları arasındaki uyumsuzluktur ($0,010 < 0,05$). Akademisyenler %61,8 oranla zamanı ve %32,4 oranla sonucu, öğretmenler %19,2 oranla zamanı ve %42,3 oranla sonucu, öğrenciler ise %30 oranla zamanı ve %52,5 oranla sonucu işaretlemişlerdir. Yalnızca akademisyen uzman grubunun dağılımlarına bakıldığında ulaç ekiyle belirginleşen bağdaşıklık ilişkisinin zaman olduğu söylenebilirken, öğretmen ve öğrenci sonuçlarına bakıldığında bu ilişkinin sonuç olduğu söylenebilir. Unvanların uyum ölçümü ele alındığında uyum bulunduğu ($0,310 > 0,05$) gözlenmektedir. (5)'te yer alan karmaşık tümce sorunlu olarak görülen bir başka tümcedir. Bu maddede 'zaman' değişkeninin işaretlenmesi beklenmiştir, ancak uzmanlar 'sonuç' değişkenini de işaretlemişler ve *-mASIYLA birlikte* ulaç ekinin sonuç ilişkisini belirginleştirdiği düşünülmüştür. Zaman değişkeninin oranı sonuç değişkeninin oranına yakındır. Bu maddede uzman gruplarının mesleklerine göre çelişen işaretlemeleri dikkat çekmektedir. Akademisyen uzman grubu maddede %61,8 gibi bir oranla zamanı işaretlemişlerdir. Öte yandan, öğretmenler ve öğrencilerde bu oran açık bir şekilde düşmüştür. Oranlardaki dengesiz dağılım, uzman grupları arasında uyum bulunmadığının gözlenmesine neden olmaktadır. Yine de, grupların

ortak ortalamaları göz önünde bulundurulduğunda, bu ulaç ekinin zamandan çok sonuç aktardığının söylenmesi gerekmektedir. Neden, sonuç ve amaç sözbilimsel yapılarının temelinde zamansal bir sıralanma sezdiriminin bulunması, anket maddesinin bu biçimde yorumlanmasında etkili olmaktadır. Zamansal çevreleme ilişkilerini belirginleştiren bir ulaç ekinin, birleştirdiği tümceciklerin önermesel içerikleri doğrultusunda, neden, sonuç ya da amaç ilişkilerini de belirginleştirebileceği anket maddelerine verilen yanıtlardan da görülmektedir. Oysaki (12)'deki gibi bir karmaşık tümcede, *-mASIYLA birlikte* eki, tümceciklerin önermesel içeriklerinde neden-sonuç ilişkisine dair bir sezdirim bulunmadığından dolayı, tümcecikleri yalnızca zamansal öncelik ilişkisini belirginleştirerek bağlamaktadır.

(12) Uyanmasıyla birlikte bağırma başladı.

E

Ç

Bu karmaşık tümcede, sonuç sözbilimsel yapısı kurulmamaktadır. Ç önermesinin sonuçlarının E'de aktarıldığının düşünülmesi yanlıştır. Önermeler neden-sonuç ilişkisi içine giremezler. E ve Ç zamansal olarak sıralanmışlardır ve ulaç ekiyle önermeler arasında yer alan zamansal öncelik ilişkisi belirginleşmektedir.

(6) Yusuf ağlaya ağlaya bana doğru geldi.

Uzman grupları yukarıdaki tümce için %75 oranında 'tarz' değişkenini işaretlemişlerdir. 'Zaman' değişkeni için işaretlenme oranı ise %15'tir. Bu tümcede kullanılan *-A...-A* ile tarz ilişkisi belirginleştirilmektedir. Çapraz tablo dağılımlarına bakıldığında, tarz değişkeninin işaretlenme sıklığı, akademisyenlerde %61,8, öğretmenlerde %88,5 ve öğrencilerde %65 oranındadır. Uzmanlar uyumludur ($0,110 > 0,05$) ve unvanlar arasında uyum vardır ($0,623 > 0,05$). Bu maddede, işaretlenmesi beklenen değişken 'zaman' iken, katılımcılar, 'tarz' değişkenini işaretlemişlerdir. Bu tümce için oranlar benzer dağılımlı olduğu ve uzman grupları arasında uyum bulunduğundan dolayı, tümcede, *-A...-A* ile tarz bağdaşıklık ilişkisinin belirginleştirildiğinin söylenmesi gerekmektedir.

(7) Ellerimizdeki bayrakları sallaya sallaya yoldan geçtik.

(8) Yaşlı adam söylene söylene üzerime geldi.

(7) numaralı tümcede, %63 oranında 'tarz', %25 oranında 'zaman' değişkenleri işaretlenmiştir. Uzman grupları bu tümcede *-A...-A* ile tarz ilişkisinin

belirginleştirildiğini düşünmektedir, ancak karmaşık tümcede zaman okuması da alınmaktadır. Oranların uzmanlara göre dağılımı şu biçimdedir: Akademisyenler %55,9 oranında tarz, %35,3 oranında zaman, öğretmenler %65,4 oranında tarz, %23,1 oranında zaman, öğrenciler ise %67,5 oranında tarz, %17,5 oranında zaman değişkenlerini işaretlemişlerdir. Uzman grupları (0,137>0,05) ve unvanlar (0,070>0,05) arasında uyum vardır. (8)'de de benzer bir durum görülmektedir. Katılımcılar bu tümcede tarz aktarımının (%65) zaman aktarımından (%23) daha belirgin olduğunu söylemektedir. Akademisyen uzman grubu %58,8 tarz, %35,3 zaman, öğretmenler %69,2 tarz, %7,7 zaman ve öğrenciler %67,5 tarz, %22,5 zaman işaretlemesi yapmışlardır. Uzman grupları arasında uyumsuzluk söz konusudur (0,026<0,05). Unvanlar arasında uyumsuzluk gözlenmemektedir (0,905>0,05). İşaretlenmesi beklenen değişkenin 'zaman' olduğu (7) ve (8) tümcelerinde, katılımcılar, daha çok 'tarz' değişkenini işaretlemişlerdir. 'Zaman' değişkeninin işaretlenme oranları ise tarza göre oldukça düşüktür. Sonuç olarak, -A...-A'nın zamansal ilişkilerden çok tarz ilişkisi aktardığı düşünülmüştür. Çetintaş Yıldırım (2010: 151-154)'te, -A...-A'nın tarz ilişkilerini belirginleştirdiği, ancak bu ekle kurulan karmaşık tümcelerde zaman sezdirimlerinin de bulunduğu değinilmiştir. Varılan sonuçlarda, -ArAk'ın tümcecikler arasında kurulan tarz ilişkisini belirginleştirmede -A...-A'dan daha baskın olduğuna yer verilmiştir. Bu durum -ArAk ulaç ekinin, belirgin tarz aktarımı bulunan bir karmaşık tümcede kullanılabilmesi, ancak -A...-A'nın bu tümcede kullanılamaması ile örneklendirilmiştir. Sözü edilen karmaşık tümceler burada yinelenmektedir.

(13) a. Çocuk bakarak para kazanıyor.

E Ç

b. *Çocuk baka baka para kazanıyor.

E Ç

Yukarıdaki örneklerde, E, Ç için bir yapılaş biçimi sunmaktadır. Bu nedenle, tümcecik önermeleri arasında kurulan ilişki tarzıdır. Karmaşık tümcede, tarz bağdaşıklık ilişkisini -ArAk belirginleştirebilmekteyken, -A...-A belirginleştirememektedir. (14) numaralı örnekte ise, iki ulaç eki birbirleriyle değiştirilerek kullanılabilir. Bu örnekte yer alan tümcelerde bulunan tarz aktarımı (13)'dekinden daha belirsizdir.

(13) a. Yusuf ağlayarak bana doğru geldi.

E Ç

b. Yusuf ağlaya ağlaya bana doğru geldi.

E Ç

Örnekte, E ve Ç önermeleri arasında tarz aktarımı bulunabileceği gibi, zamansal paralellik aktarımı da bulunabilmektedir. *Yusuf'un ağlaması* ve *bana doğru gelmesi* olayları zamanda paralel olarak gerçekleşebilir ve *ağlama* eylemi, ayrıca, *bana doğru gelme* eyleminin yapılış biçimi olabilir. Anket maddesinde verilen karmaşık tümcede her iki ilişkinin de kurulabileceği görülmektedir. Bu nedenle, *-A...-A* ulaç ekinin tarz bağdaşıklık ilişkisini belirginleştirdiği, ancak bu ekle birleştirilen tümcecikler arasında zamansal paralellik sezdirimin de bulunduğu söylenebilmektedir.

(9) Adam ağlayarak olanları anlattı.

(10) Balkonda duran anneme el sallayarak otobüse bindim.

(9) numaralı tümcede en çok işaretlenen değişken %73 oranı ile 'tarz'dır. Bu değişkeni, akademisyenler %61,8, öğretmenler %80,8 ve öğrenciler %77,5 oranda işaretlemişlerdir. Katılımcılara göre, tümcede *-ArAk* ile tarz ilişkisi belirginleştirilmektedir. Uzman grupları (0,065>0,05) ve unvanlar (0,479>0,05) arasında uyum bulunduğu gözlenmektedir. (10)'da, iki ayrı değişken ön plana çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, %63 oran ile 'tarz' ve %25 oran ile 'zaman'dır. Uzmanlar, ulaç ekinin bu tümcede tarz ilişkisini belirginleştirdiğini ancak karmaşık tümcede zaman okumasının da bulunduğunu düşünmektedir. Oranların dağılımına bakıldığında, akademisyenler %52,9 tarz, %41,2 zaman, öğretmenler %73,1 tarz, %11,5 zaman ve öğrenciler %65 tarz, %20 zamanı işaretlemişlerdir. Gerek uzmanlar arası (0,095>0,05) gerekse unvanlar arası (0,091>0,05) uyum vardır. (9) numaralı tümce için zamanın işaretlenmesi beklenirken, uzmanlar daha yüksek sıklıkla tarzı işaretlemişlerdir ve uzman grupları arasında uyumluluk vardır. (10) için yine zamanın işaretlenmesi beklenirken, en sık işaretlenen değişken tarz olmuştur. Zamanın işaretlenme oranı (%25) tarza göre oldukça düşüktür. Bu madde için de uzmanlar arası uyum bulunmaktadır (0,095>0,05). Böylelikle, uzmanlar *-ArAk* ekinin zamandan çok tarz bağdaşıklık ilişkisini belirginleştirdiğini söylemektedir. Varılan sonuçlar, *-A...-A* ve *-ArAk* ulaç eklerinin tarz bağdaşıklık ilişkisini belirginleştiren ekler olduğunu, ancak bunların zaman ilişkilerini de belirginleştirebildiğini göstermektedir.

(11) Yorgunluktan bitkin düşesiye kadar çalıştım.

-AsIyA kadar ulaç ekinin (11)'de aktardığı bağdaşıklık ilişkisi de zamandır (%59),

ancak katılımcılar bu tümcede derecelendirme de aktarıldığını düşünmektedirler (%29). Akademisyenler %79,4 oranında ‘zaman’, %14,7 oranında ‘derecelendirme’, öğretmenler %38,5 oranında ‘zaman’, %46,2 oranında ‘derecelendirme’ ve öğrenciler %55 oranında ‘zaman’, %30 oranında ‘derecelendirme’ değişkenlerini işaretlemişlerdir. Bu madde için uzmanlar arasında uyum bulunmazken ($0,046 < 0,05$), unvanlar arasında uyum vardır ($0,424 > 0,05$). (11) numaralı maddede, katılımcılar hem zaman hem de derecelendirme ilişkilerinin var olduğunu söylemektedir. Karmaşık tümcede kullanılan *-AsIyA kadar* ulaç ekinin yapısında *kadar* ilgecinin kullanılması, ek ile yalnızca zamansal ilişkilerin belirginleştirildiğini göstermektedir. Ancak, yine de, katılımcıların bir kısmı, ulaç ekinin tümcede derecelendirme ilişkisini de belirginleştirdiğini düşünmektedir.

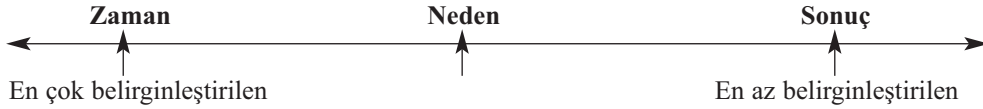
Yukarıda, zamansal çevreleme yapısını belirginleştirdikleri düşünülen ve anket sonuçlarında, sıklık ve KiKare ölçümleri doğrultusunda sapmalar gösteren *-DIKÇA*, *-DIĞI gibi*, *-A...-A*, *-mASIYLA birlikte* ve *-AsIyA kadar* ulaç eklerinin belirginleştirdiği diğer bağdaşıklık ilişkileri yeniden ele alınmış ve SYÇ’de sunulan kısıtlayıcı özellikler doğrultusunda irdelenmiştir.

5. Sonuç

Sözü edilen anket maddeleri yeniden incelendiğinde, zamansal çevreleme ilişkilerinden sapmalar gösteren ulaç ekleri için belirginleştirme sıradüzenlerinin oluşturulması gerekmektedir. Aşağıda, çözülemeye alınan ulaç ekleri için ayrı ayrı sıradüzenler verilmektedir.

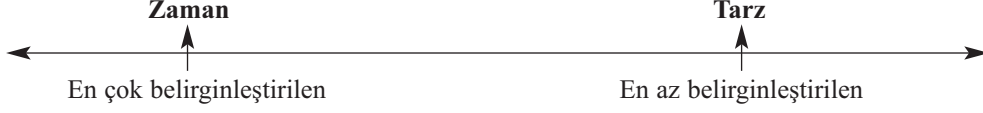
-DIKÇA ulaç eki ile katılımcılar zaman, neden ve sonuç ilişkilerinin belirginleştirilebildiğini düşünmüşler ve anket sonuçlarına göre en belirgininden en az belirginine doğru aşağıdaki bir sıralanma olduğu görülmüştür.

Şekil (1). *-DIKÇA* ulaç eki için zaman, neden ve sonuç ilişkilerini belirginleştirme sıradüzeni

-DIĞI gibi ulaç eki ile hem zaman hem de tarz bağdaşıklık ilişkileri belirginleştirilebilmektedir. Sıradüzen üzerindeki dağılım ise şekil 2’de görüldüğü biçimde gerçekleşmektedir.

Şekil (2). *-DİĞİ* gibi ulaç eki için zaman ve tarz ilişkilerini belirginleştirme sıradüzeni

Zaman ve sonuç ilişkilerinin belirginleştirilmesinde kullanıldığı düşünülen *-mASIYLA birlikte* ulaç eki için şekil 3'teki gibi bir sıradüzen belirlenebilmektedir.

Şekil (3). *-mASIYLA birlikte* ulaç eki için zaman ve sonuç ilişkilerini belirginleştirme sıradüzeni

-A...-A ve *-ArAk* ile belirginleştirilen zaman-tarz aktarımının, tarzda yoğunlaştığını gösteren (6), (7), (8), (9) ve (10) numaralı tümceler dikkat çekmektedir. Bu karmaşık tümcelerın tümünde ulaç ekleriyle yalnızca tarz bağdaşıklık ilişkisinin belirginleştirildiği söylenmektedir. Buna göre, (zamansal çevreleme ve tarz ilişkilerini belirginleştiren tüm ulaç ekleri için) zaman-tarz sıradüzeni aşağıda gösterildiği biçimde olmalıdır.

Şekil (4). Tarz-zaman sıradüzeni (anket sonucu)

(*-(I)r/-(I)yor gibi, -mAksIzIn, -mAdAn, -ArAk* ve *-A...-A*) (*-(I)p*)

-AsIyA kadar ulaç ekinin belirginleştirdiği üç ayrı bağdaşıklık ilişkisinden (bu ulaç eki zamansal çevreleme, derecelendirme ve karşı tez ilişkilerini belirginleştirebilmektedir, bkz. Çetintaş Yıldırım, 2010: 50-159-168), konu temelli zaman ve derecelendirme ilişkileri, sunum temelli karşı tez ilişkilerinden daha baskın durmaktadır. Şekil 5'te, bu ek için bir belirginleştirme sıradüzeni oluşturulmuştur.

Şekil (5). –AsIyA (kadar) eki için konu ve sunum temelli ilişkileri belirginleştirme sıradüzeni

Konu temelli bağdaşıklık ilişkilerinden olan zamansal çevreleme ilişkisini belirginleştiren ulaç ekleri arasında yapılan sıklık ve uzman uyumuna dayalı anket sonuçlarına göre, sapmalar yalnızca sunum temelli ilişkilerde meydana gelmemektedir, bu türden ilişkilerin belirginleştirilmesinde de anlamsal sapmalar olabilir. Sapmaların bulunduğu maddeler için, belirginleştirilen bağdaşıklık ilişkilerinin sıradüzenler üzerinde gösterilmesi daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır.

Kaynakça

- Barzilay, R. 2004. Rhetorical Structure Theory. Erişim Tarihi 27 Aralık 2009, www adresi: <http://people.csail.mit.edu/regina/6881/lec15/lec15.pdf>
- Bateman, J. A. ve Rondhuis, K. J. 1997. ‘Coherence Relations’: Towards A General Specification. Erişim Tarihi 23 Kasım 2008, www adresi: http://www.fb10.uni_bremen.de/anglistik7langpro/webSPACE/jb/repository/pdf/bateman-rondhuis97.pdf
- Çetintaş Yıldırım, F. 2010. *Türkçede Belirteç Tümcecikleri: Sözbilimsel Yapı Çözümlemesi Çerçevesinde Bir Sınıflandırma Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Mann, W. C. ve Thompson, S. A. 1986. Rhetorical Propositions in Discourse. İçinde, *Discourse Processes*, 9 (s. 57-90)
- Mann, W. C. ve Thompson, S. A. 1987. *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. California: Information Sciences Institute.
- Mann, W. C. ve Thompson, S. A. 1988. Rhetorical Structure Theory: Toward a Functional Theory of Text Organization. İçinde, *Text*, 8 (3) (s. 243-281)
- Matthiessen, C. ve Thompson, S.A. 1988. The Structure of Discourse and ‘Subordination’. İçinde, Haiman, J. ve Thompson, S. A. (Haz.). *Clause Combining in Grammar and Discourse* (s. 275-329). Amsterdam: John Benjamins
- Nicholas, N. 1994. Problems in The Application of Rhetorical Structure Theory to Text Generation. Erişim Tarihi 25 Aralık 2009, www adresi: <http://www.tlg.uci.edu/~opoudjis7work/MScThesis.pdf>
- Power, R. ve diğerleri. 1999. Generating Embedded Discourse Markers from Rhetorical Structure. Erişim Tarihi 23 Aralık 2008, www adresi: <http://www.citeseerx.ist.psu.edu/10.1.1.126.5305.pdf>

- Sanders, T. ve Pander Maat, H. 2006. Cohesion and Coherence: Linguistic Approaches. Erişim Tarihi 28 Kasım 2008, www adresi: [http://www.let.uu.nl/~Ted.Sanders/personal/uploads/pdf/Sanders%20Pander%20Maat%20\(2006\).pdf](http://www.let.uu.nl/~Ted.Sanders/personal/uploads/pdf/Sanders%20Pander%20Maat%20(2006).pdf)
- Taboada, M. ve Mann, W. C. 2005. Applications of Rhetorical Structure Theory. Erişim Tarihi 25 Aralık 2009, www adresi: <http://www.cireseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.91.4377&rep.pdf>
- Taboada, M. ve Mann, W. C. 2006. Rhetorical Sturcture Theory: Looking Back and Moving Ahead. İçinde, *Discourse Studies*, 8(3) (s. 423-459)